

**АНТОНИМІЧНІ ЛЕКСЕМИ
В РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО
«РОЗГІН»**

У статті досліджено антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми в романі відомого українського письменника Павла Загребельного «Розгін». Схарактеризовано продуктивні опозиції, які репрезентують полярні почуття, душевний стан, психічні процеси, емоції, зовнішній вигляд, внутрішні риси, поведінку, характер персонажа та ін. Визначено стилістичні функції контрастивів та оксиморонів в аналізованих текстах.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, генітивна метафора, емотивна опозиція, локативна опозиція, окаяніалізм, оксиморонна синтагма, стилістична функція, темпоральна опозиція, художній дискурс.

В статье исследованы антонимические пары, антонимически-синонимические парадигмы и оксиморонные синтагмы в романе известного украинского писателя Павла Загребельного «Разгон». Охарактеризованы продуктивные оппозиции, которые репрезентируют полярные чувства, душевное состояние, психические процессы, эмоции, внешний вид, внутренние черты, поведение, характер персонажа и др. Определены стилистические функции контрастивов и оксиморонных синтагм в анализируемых текстах.

Ключевые слова: антонимически-синонимическая парадигма, генитивная метафора, эмотивная оппозиция, локативная оппозиция, окаяніалізм, оксиморонная синтагма, стилистическая функция, темпоральная оппозиция, художественный дискурс.

This article researches antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms and oxymoron syntagms in the novel «Acceleration» written by the famous Ukrainian writer Pavlo Zahrebelnyi. The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to identify antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms, and oxymoron syntagms; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine the stylistic functions of oppositions and oxymorons in the analyzed texts.

The analysis carried out discovered that productive oppositions were the ones nominating polar feelings, emotional state, psychical processes, emotions, appearance, character's inner world, behaviour, character, actions and relations with other people and so on.

In addition to symmetric antonymic pairs, components of which are characterized by peculiar semantic homogeneity, there are also asymmetric antonyms in the text. It is discovered that genitive metaphor testifies originality of author's perception of the world. Genitive components of these metaphors are expressed by nouns which present positive and negative marking. Amplification of oppositions enables to express unified image, strengthen emotionality of description in the analyzed texts. Oxymoron syntagms are also productive in Pavlo Zahrebelnyi's artistic discourse. They underline contradictory essence of objects and phenomena of objective reality, strengthen emotionality of the text.

The analysis confirmed that antonymic lexemes and oxymoron syntagms are widely represented in the novel «Acceleration» written by Pavlo Zahrebelnyi. They give an opportunity to characterize the object from polar point of view, to show contradictory nature of human ideas and feelings, to highlight the emotional state of the character.

The perspective researches deals with examining the oppositions on the material of other Pavlo Zahrebelnyi's works.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, artistic discourse, emotive opposition, genitive metaphor, locative opposition, occasionalism, oxymoron syntagm, stylistic function, temporal opposition.

Мовотворчості Павла Загребельного присвячені наукові розвідки Н. Голікової [1; 2], Ю. Кохан [3], І. Ходаревої [5], Т. Юрченко [7] та ін.

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати функційно-семантичні групи лексичних опозицій в ідіостилі одного з найвідоміших українських письменників Павла Загребельного на матеріалі роману «Розгін» (2).

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції контрастивів та оксиморонів в аналізованих текстах.

Матеріалом дослідження є лексеми із семантично протиставлюваними компонентами, зафіксовані в романі П. Загребельного «Розгін» (1).

«Загальномовні, контекстуальні та okazіональні антоніми, – наголошує Н. Голікова, – є однією з найяскравіших ознак мовостилію П. Загребельного» [1, с. 163]. Продуктивне використання опозицій як вербалізованого вияву полярної

сутності предметів і явищ навколишнього світу свідчить про філософічність, напруженість, емоційну глибину світосприймання.

Для ідіолекту П. Загребельного показовим є вживання антонімічних пар та антонімічно-синонімічних парадигм на означення полярних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів, емоцій, щоб передати почуття задоволення, втіхи, приємності й невеселого, важкого настрою, спричиненого горем, невдачею (*любов – ненависть; радість, радощі – біль, горе, нещастя, печаль, смуток, страждання; розсміяний – заплаканий; сміх – плач, сльози; сміятися, всміхатися – плакати; щасливий – нещасливий; щастя – лихо, нещастя, сльози, смуток, страждання та ін.*). Напр.: *Все вже сталося ніби за межами його досвідчень: **любов, ненависть, страждання, зради, дружба, витривалість** (1, с. 331); *Окрема людина жила під зорями й вітром, серед квітів і тварин, між **розсміяними й заплаканими** людьми... (1, с. 372); *Діти не мають змоги вибирати. Вони приречені або до суцільного **щастя**, або до **нещастя**, вже як кому воно поведеться (1, с. 296).***

Продуктивними також є антонімічні лексеми, що характеризують зовнішній вигляд людини (*білявий – чорнявий, блондин – брюнет, високий – низький, повний – худорлявий, чистий – брудний*); внутрішні риси, поведінку й характер (*грубий – ввічливий, добрий – злий, звичайний – винятковий, набридливий – ненабридливий, недовчений – перевчений, розумний – дурний, серйозний – несерйозний, слухняний – неслухняний*); вік, фізичні властивості й стан (*великий – малий, молодий – старий, живий – мертвий*) та ін. Напр.: *– Ви спитали мене про вчених, я відповіла. Мушу додати. Як на мою думку, то вони мало чим різняться од інших людей. Одні роздратовані, другі занадто **грубі**, треті надмірно **ввічливі**, загалом же вони набридливі, як усі занадто **перевчені** люди. Хоча з **недовченими** теж не легше (1, с. 183); *Були чубаті, бородаті, в светрах, у шарфах, у джинсах, були **старі й молоді, відомі й невідомі**... (1, с. 382–383).**

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує широке вживання антонімічних пар, що репрезентують дії особи й стосунки

з іншими людьми: *вигравати – програвати, входити – виходити, забувати – згадувати, запитувати – відповідати, зустрічання – проводжання, зустрічати – проводжати, купувати – продавати, помилувати – покарати, починати – закінчувати, прославити – зганьбити* тощо. Напр.: *Вічна заклопотаність у неї і в нього, обурлива несинхронність їхнього життя змусили відмовлятися від ритуалу **проводжань і зустрічань**, це міг дозволити собі хіба що Карналь, поки не закрутило його в гігантській каруселі науки, розчулений і розтривожений, він завжди **проводжав і завжди зустрічав** свою маленьку балерину (1, с. 103); *В твоїх силах **прославити** або **зганьбити** те, що дісталось в спадок. Саме прізвище нічого ще не значить (1, с. 485).**

Традиційним для мовотворчості П. Загребельного є зіткнення контрастних лексем *живий – мертвий, жити – умирати, життя – смерть, народження – смерть, народжуватися – умирати, смерть – безсмертя, смерть – оживлення*. Приміром: *Гинули найліпші, найрозумніші, тут не було поділу на звичайних і виняткових, важило лиш те, хто **живий**, а хто **мертвий**, кому доводилося вмерти (1, с. 30); *І чому людині судилося пережити стільки **смертей**? Невже не досить **смерті** власної, яка неминуче жде тебе і про яку не думаєш ніколи у великому розгоні **життя**... (1, с. 431).**

Відзначаємо контексти з опозиціями, що репрезентують темпоральні відношення (*вдень – вночі, влітку – взимку, минуле – сучасне, минуле – майбутнє, ранковий – вечірній, учора – сьогодні, сьогодні – завтра*), локативні відношення (*близько – далеко, вгорі – внизу, вгору – вниз, вперед – назад, зверху – знизу, зблизька – здаля, над – під, попереду – позаду*) та ін.

Крім симетричних антонімічних пар, компонентам яких властива семантична однорідність, засвідчені також асиметричні антоніми, складники яких містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлених лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки: *благополучний – тяжкий, нещасливий (щасливий – нещасливий), брудний – чистенький (брудний – чистий), великодушний – жорстокий (душевний – жорстокий), високий – низенький*

(високий – низький), народження – похорон (народження – смерть), ніжний – знесамовитий (ніжний – грубий), передсвітанковий – передвечірній (передранішній – передвечірній), радісний – гіркий (радісний – сумний), правильність – порушення (правильність – неправильність), пробуджуватися – умирати (народжуватися – умирати), солодкість – біль (солодкість – гіркота) тощо. Такі антоніми є витвором індивідуальним, оскільки набувають протиставлення в індивідуально-авторському вживанні. «Стилістична виразність при цьому, – наголошує В. Чабаненко, – породжується не стільки самим стилістичним прийомом, як несподіваністю зіткнення, протиставлення чи зіставлення семантики контрастуючих одиниць, складністю асоціацій і новизною образів» [6, с. 29]. Пор.: *Така сама мішанина панує і в роках – тяжкі, нестерпно довгі, нещасливі* вдираються в ряд *благополучних*, мов злий, холодний вітер... (1, с. 159); *Шорстке* плетиво нитей, *шовковиста* поверхня, *спокійний* полиск, *притлумлені* барви, мов *передсвітанкова* пустеля або *передвечірній* сад... (1, с. 73); *Збирається і щоразу губиться безслідно зі смертю кожного носія запас досвідчень гірких і радісних...* (1, с. 343).

Виразною індивідуальністю позначені генітивні метафори, у яких родовий присубстантивний виражений іменниками, що репрезентують позитивну й негативну маркованість, напр.: *крик... радості, муки* (1, с. 26); *тисячоліття радощів і страждань* (1, с. 58); *дива землі, неба* (1, с. 82); *ритуал проводжань і зустрічань* (1, с. 103); *початки щастя чи нещастя* (1, с. 160); *барви дня і ночі* (1, с. 279); *енергія тіла й душі* (1, с. 378); *течії людських... радощів, сліз* (1, с. 399) та ін. У цих синтаксичних конструкціях семантично протиставлювані лексеми об'єднані в одне ціле, що є своєрідним джерелом експресії: *... і сама Перемога уявлялася безмежно чистим, голубим, глибоким, радісним святом, рівного якому ще не знало людство за всі тисячоліття своїх страждань і радощів* (1, с. 58); *Ніхто не може сказати, де починається космос, так само неможливо визначити день, від якого ідуть початки твого щастя чи нещастя* (1, с. 160).

Дієслівні метафори, ґрунтовані на опозиціях *народжуватися* – *умирати*, *жити* – *умирати*, є свідченням універсальності антонімів *життя* – *смерть*, напр.: *Роки вмирають і живуть завжди* (1, с. 167); ... *електронні машини народжувалися й умирали непростежено...* (1, с. 178).

Важливу стилістичну роль у досліджуваних текстах відіграє ампліфікація опозицій. «Експресивність прагматичного компонента антонімів, – зазначає К. Тараненко, – має вищий ступінь, якщо в межах одного речення нанизується кілька антонімічних пар» [4, с. 48]. Таке використання загальнономовних і контекстуальних лексем з полярними значеннями дає змогу в часткових протиставленнях передати цілісний образ, підсилити емоційність опису: *Будь вдячним і за добре, й за лихе, і за ласку, й за суворість, бо отак, перекидаючи, мов вальок глини з рук м'яких і добрих в шорсткі й грубі, а тоді знов до ласкаво-обережних, зліпили з тебе те, чим ти є нині...* (1, с. 282); ... *бо ж відомо, що в селі години неоднакові взимку й улітку, а також удень і вночі, власне, вдень там ніхто годин і не лічив, бо вони зливалися всуціль в єдиний відрізок часу від сходу до заходу сонця, лік починався з ночі, а там теж: літні години короткі, їх страшенно мало, а зимові довгі, їх так багато, що нікуди й дівати* (1, с. 285).

Крім лексичних опозицій, фіксуємо фразеологізми з антонімічними складниками: *вдень і вночі, від початку до кінця, з ніг до голови, з ранку до вечора, між небом і землею, ні тпру ні ну, рано чи пізно, туди й сюди* та ін. Наприклад, за допомогою фразеологічної одиниці *між небом і землею* П. Загребельний змальовує невпевненість заступника академіка Карналя: *Той [Олексій Кирилович] слизнув до кабінету, мов тінь, наблизився й не наблизився, був, мабуть, між Карналем і Кучмієнком, між небом і землею, між присутністю й прихованою відсутністю, невловимий і непевний чоловік, якого не звинуватиш, але яким і не захопишся занадто* (1, с. 37). Зіставлення *між Карналем і Кучмієнком, між присутністю й відсутністю*, утворені за аналогічною моделлю, увиразнюють зазначену рису персонажа.

Для репрезентації середнього ступеня вияву ознаки, фіксації

значення ‘невизначеної, чітко не означеної характеристики персонажа’ автор використовує й діатезу: *Зовсім позбавлений віку, мов обчухране й обстругане дерево. Ні високий, ні низький, ні повний, ні худорлявий, велика голова і широкі плечі, а шия ніби хлоп’яча* (1, с. 6); *Олексій Кирилович був не високий, але й не низенький, ні блондин, ні брюнет, збудований наче й міцно, але й не занадто грубий, його вік ніхто б не визначив з першого погляду* (1, с. 16).

Значення крайніх членів опозицій виражають також середній, проміжний ступінь вияву якої-небудь властивості, розвитку дії тощо: *не близько і не далеко* означає на середній відстані по горизонталі, *не починалася й не кінчалася* – продовжувалася. Напр.: *Так вони й ішли. Один попереду, другий трохи позаду, не дуже й далеко, але й не близько...* (1, с. 114); *Вони їхали довго, пустеля ніде не починалася й ніде не кінчалася, Карналеві вже починало видаватися, що кружляють вони по великому колу під сонцем...* (1, с. 66).

В аналізованому художньому творі засвідчуємо акротези, у яких семантику одного з компонентів опозиції нівелює заперечна частка *не*, ужита перед ним: *Але це вже належало до історії, а Олексій Кирилович був людиною діла, його думки й турботи спрямовані були не назад, а тільки вперед* (1, с. 152).

Звертається автор і до амфітези, використовуючи її з метою ствердження обох протиставлюваних ознак, дій чи явищ, наслідком чого є повне охоплення всього класу предметів, усього явища та ін. Напр.: *Тому зміни завжди на краще, тому й забувається все життя гнітюче, всі незроблені справи, несплачені борги, власні й чужі гріхи* (1, с. 331); *Зате внизу, коло моря, життя кипіло безугавно вдень і вночі, билося дикими ритмами нічних танців...* (1, с. 357).

Афористичного звучання набувають у романі предикативні одиниці, пов’язані із загальним процесом індивідуально-художнього мислення й особливостями світогляду митця, які актуалізують зв’язок між полярними конститuentами опозицій. Напр.: *В поведінці людини роль свідомого пізнання максимальна, інстинктів – мінімальна* (1, с. 7); *Не треба поділяти чужих*

думок – треба мати **власні**... (1, с. 19); **Ніщо не зникає**, але й не **народжується** з нічого (1, с. 45); **Сьогодні в нас багато невирішених проблем, завтра їх стане ще більше** (1, с. 176); **Бо батьки не вмирають ніколи – вони живуть у дітях, у своїх синах**... (1, с. 404); **Хто іноді виграє, повинен би вміти й програвати** (1, с. 414) та ін.

Антонімічні лексеми вжиті в романі для: а) створення контрастних характеристик персонажів, напр.: – У **Мастроянні** дружина й маленька донечка, дружина – гарненька **блондинка**, але йому, бач, заманулося закохатися в **брюнетку** (1, с. 12); **Директор і Совинський** були мало не однолітки – обидва молоді, високі, дужі, тільки **Совинський чорнявий**, з обличчям трохи грубуватим, аж ніби суворим, а директор **білявий**, схильний до повноти чоловік, добродушно всміхнений (1, с. 106); б) передавання полярних емоцій, напр.: – **За все виставляються тобі оцінки: за перший крик, за плач і сміх, за слухняність і бадьорість, за вміння скласти перші завчені літери в слово** (1, с. 45); **Шерех каучукових «в'єтнамок» по гальці, теплий блиск сонця, заїмлене море на виході з бухти, загадковість, радість чи смуток?** (1, с. 361).

У досліджуваному романі компоненти лексичних опозицій також репрезентують: а) полярні ознаки й властивості, напр.: – **Для кожного поля, для кожної ділянки визначаються всі показники: вітри панівні, змінні, несподівані, холодні, теплі, вологі, сухі**... (1, с. 344); ... **ночі теж пам'яталися лише страшні й ворожі, лагідні й добрі** забулися – **та чи й були вони коли-небудь для малого й безсилового хлопчика?** (1, с. 312); б) контрастні темпоральні й локативні відношення, напр.: – **Я прийду зустрічати вас, коли ви повернетесь. Це буде перед заходом чи після заходу сонця?** (1, с. 365); **Дві молоді няні – одна попереду, друга позаду, – Анастасія опинилася посередині, ніби третя няня** (1, с. 488).

Крім того, опозиції вжиті для номінації протиставлених дій: **Ми тільки доторкнемося до Парижа, в'їдемо в нього і відразу виїдемо** крізь Орлеанські ворота (1, с. 376); контрастних станів, способів реалізації дії: **Чи то жартома, чи й цілком**

серйозно він [кавалер де Мере] спитав Паскаля, чи може гравець, використовуючи математику, розрахувати свої шанси в грі й визначити стратегію гри на основі такого розрахунку (1, с. 88).

Оказіональні антоніми є джерелом створення гумористичного ефекту, напр.: *Тут панував настрої далеко не академічний, навпаки: антиакадемічний, витворюваний невидимими сміхотропами за принципом, показаним на одній з дотепних схем: осел – ослотрон – антиосел* (1, с. 509).

Продуктивні в художньому дискурсі П. Загребельного й оксиморонні синтагми, що підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності, підсилюють емоційність тексту.

В аналізованому творі фіксуємо оксиморонні синтагми, які актуалізують зв'язок між номенами полярних емоцій, почуттів і переживань індивідуума, викликаних певною подією чи явищем. Оксиморони, ґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем, дають змогу увиразнити контрастний психічний стан персонажа, напр.: *Айгюль ще зберігала усмішку на своїх устах, але усміх тепер був гіркий, зболений, а з великих чорних очей тихо покотилися сльози, одна за одною, і дівчина не витирала їх, не зворухнулася, вся залякла* (1, с. 84); *Карналь болісно всміхнувся. – Ото я й ходив, аби дати вам виплакати. На вітрі воно легше. Треба нам жити далі, тьотю Галю. Смерть тяжка, але вона вчить мудрості* (1, с. 445).

Суперечність душевного стану персонажа, його внутрішній світ автор підкреслює й одночасним поєднанням протилежних ознак, не поєднаних за формальною логікою, напр.: *– Могли, але зустрілися. Тепер не маю права тебе покинути. Це звучало смішно, але й зловісно водночас. Коли б Карналь належав до практичніших людей, він, може, спробував би перевестися до іншого університету, а так треба було терпіти непрошену Кучмієнкову опіку далі* (1, с. 90); *...секретарка не встигла попередити навіть Олексія Кириловича, і він вискочив зі своєї кабінки вже вслід Пронченку, роззублений, наляканий і водночас зраділий від такої несподіваної честі для їхньої фірми* (1, с. 351).

Простежуємо в романі й оксиморонні синтагми зі структурою речення, які підкреслюють суперечливу сутність описаних фактів: *найбуденніший день тижня... був святом* (1, с. 9), *випадковість – це добре замаскована закономірність* (1, с. 515); *й для щастя треба мати нещастя* (1, с. 518); підсилюють іронічне ставлення до зображуваного: *знають навіть про те, чого ще немає на світі* (1, с. 82); *не зупиняйся на досягнутому, навіть коли не маєш ніяких досягнень* (1, с. 507).

Характерною рисою мовостилю П. Загребельного є використання конструкцій із заперечною часткою *не*: *наблизився й не наблизився* (1, с. 37); *і знав, і не знав* (1, с. 52); *впізнав і не впізнав* (1, с. 83); *вірив і не вірив* (1, с. 87); *з ними і не з ними* (1, с. 419); *спиши і не спиши* (1, с. 532) та інші, які репрезентують контрастні дії й стани персонажа, надають тексту емоційної виразності. Напр.: – *Від несподіванки він [Карналь] підскочив, побачив високу, з чорними товстими косами дівчину, впізнав і не впізнав, злякався й зрадив, відступив на крок, вигукнув, ще не вірячи: – Айгюль?* (1, с. 83); *Костик і Вероніка – добродушні, заглиблені в себе. Джансуг посеред розвихрених стихій має дбати про атараксію і адіафорію, заповідану ще старогрецькими скептиками. Вона [Анастасія] з ними і не з ними* (1, с. 419).

Отже, у романі П. Загребельного «Розгін» широко представлені антонімічні лексеми й оксиморонні синтагми, які дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів, увиразнити контрастний психічний стан персонажа.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі інших творів П. Загребельного.

Бібліографічні посилання

1. **Голікова Н. С.** Семантика контекстуальних антонімів у мові прози П. Загребельного // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : ТОВ «Роял Принт», 2015. – С.155–164.
2. **Голікова Н. С.** Мовна норма і мовостиль П. Загребельного //

- Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 112–122.
3. **Кохан Ю. І.** Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2003. – 20 с.
  4. **Тараненко К. В.** Прагматичний потенціал антонімії української мови. – Дніпро : УМСФ, 2017. – 152 с.
  5. **Ходарєва І. М.** Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2009. – 20 с.
  6. **Чабаненко В. А.** Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
  7. **Юрченко Т. Г.** Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2003. – 22 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Загребельний П.** Твори в двох томах. – Київ : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 549 с.